

A Temesi Bánság, mint modernizációs kísérleti telep, 1716-1778

© MARJANUCZ László
Szegedi Tudományegyetem, Szeged
marjan@hist.u-szeged.hu

A Bánsággal foglalkozó munkák számottevőek, kiemelkedik közülük Franz Grissellini (Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats. Wien, 1780), Leonard Böhm (Geschichte des Temescher Banats. Leipzig, 1861.), Johann Scwicker (Geschichte des Temescher Banates, Gross-Betschkerek, 1861.) műve, de ezek sok újat tudományos szempontból nem hoznak. A századforduló helyi monográfiái inkább a német tudatot ápták, s nem annyira tudományos földolgozások. Szentkláray Jenő és Baróti Lajos maradandót alkottak a magyar historiográfiában, de azóta, több mint száz éve, nem történt továbblépés a forrásalapú földolgozások irányába. Ez csak a térség legfontosabb iratait őrző levéltárak (Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv) forrásainak föltárásával lehetséges. Jelen dolgozat erre tesz kísérletet egy, a címben megfogalmazott állítás bizonyítására.

Már a terület elnevezése Bécs különleges szándékaira utal: Savoyai Jenő Temesvár bevételekor „keresztelte” el a volt török vilajetet „bánságnak” (1).

A névvel a terület törökkel való határhelyzetére utalt, egyben jelezte az új berendezkedés uralkodói jellegét. Lipót török háborúi alatt a fölszabadított területek birtokbavétele csak a háborús hódítást kifejező „új szerzemény” –hez jutást jelentette. Státusa a királytól függött, de megőrizte a viszonyok alakulásától függő flexibilitását. A „bánság” elnevezés veszélyes zónára utalt, ahol a régi tulajdonosok nem kaphatnak polgári szerepet. Savoyai Jenő fő törekvése a Bánsággal kapcsolatban, hogy annak közjogi kapcsolatát a Magyar Királysággal minden áron megakadályozza (2).

Így lesz a Bánság „kaiserlich” (császári), amelyet nem magyar királyként, hanem német császárként iktat tartományai közé. Nándorfehérvár is „császári” volt 1688-1690 között. Temesvár és Nándorfehérvár elfoglalása III. Károly első török háborúja idején (1716-1718) fontos előfeltételnek bizonyult a törökkel kötendő jó békéhez. Jenő herceg a Bánság közvetlenül Bécsnek alárendelt kormányzatát jobb lehetőségnek tartotta Magyarország katonai megvédéséhez (3).

A területtel kapcsolatos civil szempontot az Udvari Kamara fogalmazta meg: érvényesíteni kell a központ átfogó hatáskörét pénzügyi, gazdasági, közlekedési és középítkezési területen. Ez a szemlélet a bánsági berendezkedést államtani feladatnak tekintette, Bécs megnövekedett pénzügyi szükségletének kielégítését a zavarmentes „kameralizmustól” várták (4).

Legnagyobb zavaró tényezőt a földesúri és a vármegyerendszer visszaállítása jelentette volna, de erről az abszolút hatalom még tárgyalni sem volt hajlandó. Helyette az állami jellegű uradalmak (Domänen) és felségjogok (Regale) hasznosítására építettek. Előbbi a direkten a tartományúrhoz (Landesherr), vagyis a császárhoz tartozó földbirtokokat jelentette, amelyekből kincstári hozamok származtak, utóbbi a vám, adó, pénzverési, illetve valamennyi tartományúri bányászati és sóvágási jövedékekkel volt azonos. A kettő együtt alkotta a „Camerale”-t, amely a Bánság bécsi elképzelések szerinti átalakítását, kísérletező kedvét elsősorban ösztönözte.

Erre alkalmassá tette a minden más birodalmi tartománytól megkülönböztető sajátossága, hogy nem voltak rendek és nem volt nagybirtok, illetve sajátosan alakult szociális összetétele és kultúrája. Miután a török elhagyta a Bánságot jó föltételek adódtak a császár új tartományúri rangjának megszerzéséhez, a Bánságnak, mint földesúri biroknak a bekebelezéséhez. Éltek itt szerbek, románok, akiket „itt talált” (Eingeborenen) alattvalóknak tekintett a Habsburg hatalom, de akadtak még cigányok, zsidók, örmények, görögök, akik kereskedelemről éltek, és akiket kisebbségként tartott nyilván a hatóság (5).

Adva volt tehát a társadalmi közeg, amely szinte predesztinálta a berendezkedő uralmat a korszerűbb társadalomszervezés, a türelmes felekezeti politika és a célszerű kolonizáció megvalósítására. Savoyai Jenő Mercyhez intézett „Instructio”-jában az „ökonómiát” –szélesebben a civil szférát- mindehhez eszközként akarta fölhasználni. De kezdetben azt az egyszerű elvet követte, hogy a meghódított föld tartsa el előbb a katonát, utána a tisztviselőt. Amíg ugyanis a földet és népét közelebbről meg nem ismerik, erőforrásait föl nem tárják, nem lehet sietni a polgári berendezkedéssel. Előbb a teljes föltérképezés (pionír munka), aztán a tartomány polgári fölépítése- vallotta a kiváló hadvezér. Ezért, a kezdeti nehézséget áthidalandó, javasolta, hogy a hadsereget a tartomány segítse pénzzel, de közben tegyen meg mindent „a dolgok állásához képest” a terület kiaknázásáért. Vagyis javítsa a bevételeket, hozza vissza a szétszóródott alattvalókat. Utána lehet szó a „jó politikáról”, amely szerinte a szakszerű igazságszolgáltatásból, bürokratikus adminisztrációból, és a lakosságnak tetsző fegyelem fönntartásából áll. A populizmus – a lakosság körében népszerű politika- folytatása egyébként az egész korszakra jellemző volt, mert a multietnikus és multikulturális társadalmat csak a közjó előmozdításával lehetett megnyerni Bécs centralista törekvéseinek.

A Bánság polgári alkalmazottain a kamarai biztosság hivatalnokait értette Jenő herceg, akiket „úri gazdaságokkal”, és az annak beüzemelését segítő előleggel látott volna el a kezdeti nehézségek legyőzéséhez.

Az egész Bánság császári (állami) földbirtok lett. Jogi és politikai lehetőség nyílt az államelvű modernizáció levezényléséhez. 1716-ban ez még nehéz volt, mert a Bánságot az udvar, de különösképp a Haditanács hadműveleti területnek tekintette, ahol a civil kezdeményezések legfőljebb a katonai szempontok függvényeként jöhettek számításba. Bár a keresztény sereg a fontos csatákat megnyerte, a tatárok, törökök továbbra is portyáztak, gyújtogattak, romboltak, s lakosság a fogságtól való félelmében elmenekült. Jenő herceg ebben látta a katonai helyzet nehézségeit, s egyelőre a terület militarizálása mellett tette le a voksát. Mint a hadjárat főparancsnoka és a Haditanács elnöke birtokolta a legfőbb rendelkezési jogot, s szabad kezét kapott a Bánság pacifikálásában. Ennek alapján nevezte ki Claudius Florimund Mercy grófot a Temesi Bánság vezénylő tábornokának 1716. november 1-én. A jó kormányzás ekkor még a rend és fegyelem fönntartását jelentette a hadseregen belül, mert a katonák szavá tették a késedelmes járandóság-kifizetéseket (6).

Ebben a helyzetben a katonáival egyenrangú civil kormányzás lehetősége természetesen nem jöhetett szóba.

A Kamara azonban rendületlenül dolgozott azon, hogy bebizonyítsa: az abszolutizmus politikai célja a Bánságban csak lokális modernizációval lehet sikeres. Már hetekkel a visszafoglalás után a Hofkammer arról referált III. Károlynak, hogy az „ottani” (bánáti) gazdaságot központi irányítás alá kell vonni, ahogy a korábbi időkben is tették az új szerzemények biztosításánál. Hatékony rendet csak erős tartományi diszpozíció és belső ellátás eredményezhet (7).

Valószínű ez az észjárás vezetett oda, hogy a török intézmények közül jó néhányat átvettek, jöllehet a török hagyaték ártalmasságát állandóan hangsúlyozták. A pénzügyi hatóságok mindent pontosan akartak tudni: milyen volt a török adóztatás, mekkorára rúgott a fejadó, mennyit kellett pénzben és mennyit természetben teljesíteni. Ennek kiderítése után döntöttek úgy, hogy a török gazdasági rendből néhány, a hatékony eljárást jobban „megvilágító” elemet átvesznek. Az átvétel során azonban ügyeltek arra, hogy azt „a legjobb berendezkedés” szolgálatába állítsák. A „legjobb berendezkedés” pedig az, amely a Bánság természetes erőforrásait az állam számára tudja kamatoztatni és más utak keresésével nem tékozolja el azokat (8).

1716-ban gondoltak már az új urbárium és birtokívek bevezetésére is, amelynek semmi értelme nem volt a falvak többségének pusztulása miatt. Ezért előbb az üres falvak benépesítéséről kellett gondoskodni. Hogy a „szép vidéket” kultiválják, telepéseket kell „invitálni”, főleg német, de más nemzetek polgárságából és kézműves iparosságából (9).

A fölvetés azért figyelemre méltó, mert a célzott „meghívandók” kiemelt csoportjaként a polgárságot jelöli meg, ezután a céhbelleket, és nem ejt szót a parasztságról. Valószínűleg azért nem, mert az első újjáépítési és benépesítési „reflex” a gyorsabb pénzügyi talpraállás szempontjából a forgalomban ténykedő és ipari termékeket előállító rétegeket preferálta. Ez a fölfogás hamarosan megváltozott, és az ellenkező gyakorlatba csapott át.

Az Udvari Kamara által 1716. október 28-án kiadott „Instructio” tartalmazott néhány idillikus elemet is, ami a „ szép bánsági tájat”, és az „invitálást” illeti. Az egykori Temesköz szinte teljesen elpusztult a fölszabadító harcok során, elvadult és elnéptelenedett vidékek burjánzottak el, emiatt egyáltalán nem mutatott szép képet, amelyen az egyszerű „meghívás” nem segíthetett, csak a céltudatos kolonizáció.

A visszafoglalás éveinek áttekintése után a Bánság polgári berendezkedésének néhány sajátosságára térek ki. Lényeges civilizatórikus változások Mária Terézia uralkodása alatt következtek be, főként a közigazgatás szakmai alapokra helyezésével. Mivel a Bánság mesze esett Bécstől, de tartományként –közvetlenül kormányzott területként- kezelték rendkívüli fontossággal bírt a gyors kapcsolattartás. A hírközlés jelentősége a 18. században megnőtt, amivel együtt járt a közlekedés fejlesztése (pl. a lovas postai szolgálatot a postakocsis váltotta le). Ugyanakkor a hírtovábbítás állami monopóliuma jótékony hatást gyakorolt a postai útvonalba eső települések életére.

A Temesi Bánságban gróf Mercy tábornok-kormányzó 1736-ban vezette be a posta intézményét, amely egyben a közlekedést is lebonyolította, és ezt nevezték „kambiaturának”. Ez lényegében kincstári fuvarozási vállalat volt, amelyet a magyarországi kocsiposták mintájára szerveztek meg.

A Bécsből kiinduló gyorskocsi (deligence) forgalmat Buda felé Mária Terézia alatt, 1750-ben indították meg, amelyet csakhamar Temesváron át Nagyszebenig, az erdélyi főparancsnokság székhelyéig hosszabbítottak meg. Ez a nagy erdélyi szász város élénk összeköttetésben állt úgy politikai, mint gazdasági tekintetben Béccsel, azért az oda vezető út volt az ország egyik legfontosabb útja, amelyből a többi utak ágaztak szét. Ez az út a következő nagyobb helyeken haladt át: Bécs-Moson-Győr-Ács-Dorog-Buda-Pest-Örkény-Kecskemét-Félegyháza-Kistelek-Szeged-Kis(Török)Kanizsa-Mokrin-Komlós-Temesvár-Rékás-Lugos-Facset-Déva-Szászváros-Szászsebes-Szerdahely-Nagyszeben. A Bánság fizikai értelemben vett birodalomba ágyazottságának, és az Erdéllyel főnálló kereskedelem szempontjából ennek a szárazföldi útnak volt a legnagyobb jelentősége (10).

E kapcsolat nagyban hozzájárult ki a bánáti német szellemi élet, különösen a hírlapirodalom, könyvnyomdászat és színházi kultúra kifejlődéséhez, hatott európai nyitottságára, Temesvár „kis Béccsé” válására. Jellemző adat utóbbira nézve, hogy a város visszafoglalása és a 19. század vége között 144 hírlap és folyóirat jelent meg, tucatnyi színház működött (német és magyar) területén, amelyek a délvidéki kultúrtörténelem számszerű bizonyítékai, és amelynek föltételeit a Habsburgok 18. századi kolonizációja alapozta meg (11).

A berendezkedés másik fontos eleme az ortodox vallás és egyház helyzetének kezelése. Bécs a török kiűzése után itt talált románokat és szerbeket „helybenlakóknak” (einheimische) tekintette, és mint alattvalókra nézett rájuk. A kulcskérdés, amit meg kellett oldania kettős: a szerb szervezetű, és uralkodói kiváltsággal fölruházott ortodox egyházat be kellett illeszteni a Bánság katolikus újratelepítést preferáló egyházi rendjébe, illetve a vallás etnikai alapjainak kuszaságán is úrrá kellett lennie. A privilégium a szerbeket az uralkodó személyéhez kötötte, de a Tiszai-Marosi Határőrvidék fölösztatása után a magyarországi szerbek csalódtak a királynőben, és egyre intenzívebb kapcsolatot tartottak fenn Oroszországgal. Ennek szellemi ellensúlyozására hozták létre a bécsi görög nyomdát. Az üzem az unitus illetve az óhitű egyházi igények birodalmi ellátási központját kívánta megeremteni (12).

Fontos bizonyítéka ez annak a szemléletnek, amely a göröghitűeket eltérő vallásuk ellenére politikailag egységesen kezelte: a bécsi nyomda az „illír” nemzetet szolgálta. Különleges összefüggés, mert „illíren” a kor a szerbeket értette, de a görög vallás követői egyre nagyobb számban románok voltak, különösen Erdélyben. Ezért az „illír” fogalmat ebben az esetben általában a „görög hitűekkel” kell azonosítanunk, melynek egyik ága viszont, az ortodox, szerb szervezet volt.

Az 1745-ben létrejött Bánsági Udvari Deputáció, elnökének, Franz von Kollowratnak 1751-ben bekövetkezett halála után átalakult. A leglényegesebb változás, hogy 1755-ben belőle alakult ki az 1777-ig működő Illír Deputáció, amely alapító okmánya szerint kizárólag a görögkeletiek ügyeivel foglalkozott. A Deputáció létrejötte egyházi szempontból a szerb vallási hierarchia megerősödését jelentette, de nemzeti szempontból a románság egységes kezelését is. Ugyanis a görög nem egyesült (erdélyi és bánági) illetve az unitus (Erdély) románok vallásügyét együtt tárgyalták, tehát Bécs a románságot, hitbéli különbsége ellenére egységes népként fogta föl. Ezzel nemcsak a kor, de magának a románságnak a mentalitását is meghaladta a császári adminisztráció.

A külön görög vallási csúcshatóság léte azért is érdekes, mert a Bánsággal már számtalan egyéb udvari hatóság foglalkozott, és főnnállt a Tartományi Adminisztráció is, de – úgy tűnik – Bécs az óhitűek tárgyilagos, békéjüket megőrző, nyugalmutat nem háborgató irányítását jobbnak látta a központra, mint helyiekre bízni.

Ez az államelvű viszonyulás a különböző hitfelekezetekhez azt is jelentette, hogy közszolgálati kényszerhelyzetekben a képesség és ambíció szerint biztosították az álláshoz jutást, az esélyegyenlőséget.

A magyarországi pravoszlávok hitéletének állami irányítása a vallás és nemzetiség különös összefonódására irányítja figyelmünket. Az „illír” fogalom, és a „román”, illetve a „szerb” népnév használatának értelmére jól rávilágít az alábbi eset. Bécs az „összes ország” görög vallási szükségletének ellátására Balázsfalván és Bécsben is Illír Nyomdát állított föl. Utóbbiba akart az állam egy unitus és egy skizmatikus revizort kinevezni. Mária Terézia ezzel kapcsolatban fejtette ki, hogy a cenzornak nemcsak illír, de „oláh és görög nyelven is tudnia kell”. A „skizmatikus

részről” javasolt személy azonban csak az „illír nyelvet érti”, ezért olyan személyt kell keresni, aki mindhárom nyelvet bírja (13).

Csak ilyen képességekkel bíró személynek volt hajlandó Mária Terézia a cenzori fizetésnek javasolt 500 Ft-t megadni.

Ebből kiderül, hogy illír nemzetben és nyelven a szerbet értették Bécsben, míg a románok etnikai mivoltára az „oláh” kifejezéssel, vallási hovatartozásukra az „unitus” illetve a „skizmatikus” jelzővel utaltak.

Gróf Auersberg notája 1771-ből a balázsfalvi nyomda revízió alá veendő könyveit már „oláh-politikai” („Wallachisch-Politischen”) munkáknak tartotta, amelyet megfelelő módon, csak az oláh nyelvet jól tudó személy vizsgálhat. Ez tehát egy újabb aspektust vetett föl a könyvvizsgálat kapcsán: politikai szempontból is cenzúrázni kell! Ezért a revíziót a hatalom elvárásai szerint, csak románul jól beszélő, de megbízható ember végezhette el.

A népesség etnikai összetétele és vallási tagozódása befolyásolta a hivatalviselést. A bánági berendezkedés alaptétele volt, hogy a közigazgatási hivatalokban csak római katolikusokat alkalmaznak. Ezzel nagyszámú román és szerbet zártak ki a közügyek intézéséből. Azonban személyzeti okokból (bizonyos helyekre nem volt elegendő jelentkező, vagy megfelelő ember), a Tartományi Adminisztráció túltette magát e szabályon. Hatzfeld gróf terjesztette be az uralkodónőnek azt az engedélyt, amely nem egyesült görögök alkalmazását tette lehetővé a postaállomásokon. Noha megmaradt az általános szabály, hogy mást, mint római katolikus, az állam hivatalaiban alkalmazni nem lehet, szükségmegoldásnak elfogadták az ortodoxok munkába állítását is. A postaszolgálatok tipikusan állami intézménynek tekintendők, de a nagykikindai állomáson nem jelentkezett megfelelő katolikus, így görög nem egyesült is alkalmazható lett (14).

A Temesvári Tartományi Bíróságon sok ügye akadt a helybéli szerbeknek. A bécsi Oberste Justizstelle, mint a törvénykezés legfelsőbb fóruma a bánati lakosok számára, a korrekt igazságszolgáltatás végett, állandó szerb tolmács foglalkoztatását írta elő tartományi szinten. A német nyelven folyó igazságszolgáltatás nehézkes volt, ez is állandó tolmács alkalmazását tette szükségessé. Konkrétan vetődött föl e probléma az 1771 júliusában megüresedett tolmács hely betöltésének ügyében. A Tartományi Bíróság irata arról számol be, hogy Mária Terézia az üres állásra Demetrius Paulovichot, a szintén betöltetlen börtönőri tisztségre pedig Andrée Morvajt, két szerb polgárt nevezett ki (15). Nincs tudomásunk arról, hogy ekkor román tolmács működött-e a bíróságnál.

A Temesvári Tartományi Bíróság később újabb tolmácsigényt jelentett be. Nem derül ki, hogy román vagy szerb tolmácsra volt-e szükség, csak azt írták, hogy a német nyelven folyó igazságszolgáltatás „nehézkes”, mert az ügyfelek nagy része csak szerbül vagy románul ért. A bécsi Legfelsőbb Bíróság támogatta a kérés teljesítését, mert „már régóta folyamodtak ennek érdekében.” A királynő is elfogadta a tanácsot, s engedélyezte az újabb tolmács helyek létesítését, a bírósági kancellista és az őrszemélyzet állásával együtt (16).

Erdélyben más volt a helyzet: ott az unitusokat minden közhivatalba és bírósági intézménybe a latin katolikusokkal egyenlőképpen alkalmazták, igaz, a királyi és püspöki alapítványok román ösztöndíjasaitól perfekt német nyelvismeretet vártak el (17).

Erdélyben ugyanis a katolikusok számára monopolizált állami szolgálat az unió tartós megalapozását segítette. Vagyis ott az unitusok alkalmazásának csak képességbeli akadályai lehettek, míg a Bánágban a megfelelő képesség

önmagában nem volt elegendő, csak akkor, ha kevés az alkalmas katolikus személy. Amennyiben ez a helyzet állt elő, az megnyitotta a görögkeleti románok előtt is a közszolgálatot.

A modernizációs kísérlet sikere azonban az impopulatio-tól függött a legjobban. A Bánság benépesítését az udvar „népesedési üzletnek” („ das Impopulations-Geschäft) nevezte hivatalos dokumentumaiban, persze nem a szó modern, kereseti vállalkozás értelmében, hanem az állam érdekében végrehajtandó feladatként. A Bánság gazdasági-pénzügyi kiaknázásához szükség volt az elemekkel megbirkózni képes, az elvadult természeti környezetet kultúrtájjá változtató kolonizátorokra (pionírokra). Mindeközben új társadalom formálódhat a népek kavalkádjából: egy frontier-közösség (a keze munkájából élő, és az individuális erőfeszítés eredményeit szabadsággal párosító „pionírnép”), amely túllép a feudalizmus kötöttségein. Ezt a reményt hordozta a Bánság török utáni „tabula rasa” állapota, amely csak részben vált valóra. Kialakult az új társadalom, de azt nem tekinthetjük az amerikai Nyugat szabad polgári telepes-közösségének, mert az egész Bécs abszolutista, az uralkodó feudális államhatalmi helyzetének tökéletesítését szolgálta. A kincstár két dolog miatt fogott a bánsági kísérletbe: a dinasztikus hatalom megerősítéséhez további pénzügyi forrásokat nyitni, a jobb kormányzással társadalmi bázist teremteni a birodalmi centralizációhoz.

Előbbi a térség természeti kincseinek birtokbavételéhez értő irányító szakszemélyzet kiküldetését igényelte, utóbbi a bürokráciát szakmaként elsajátító és polgári foglalkozásnak tekintő hivatalnokokat kívánt. Ebből kiindulva a Kamara a Temesvári Tartományi Adminisztráció véleményére támaszkodva különleges hivatalnoki állások létesítését javasolta, amelyek fönntartásáról, és a személyzet fizetéséről kizárólag az uralkodó döntött (18).

A térség gazdasági-természeti adottságaihoz igazodó, s az állam teherbírásával számoló további benépesítés, illetve a humán erőforrás fölött rendelkező hivatalnoki kar megerősítése együtt jelentette a bánsági „népesedési üzletet”.

A betelepített emberek hasznos munkára fogása állami feladat volt. E célból a gazdaság különböző ágait (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) nem piaci eszközökkel, hanem hivatalnoki irányítással kívánták működtetni. Ezért az adott területhez értő bürokratákat vezényeltek az egész birodalomból a Bánságba, hogy ott a bányászat, erdészeti, magtermelés, sóvágás stb. ügyét adminisztratív eszközökkel is mozdítsák elő (19).

Kiemelten kezelték az urbárium alapjául szolgáló földmérés végrehajtását. P. Lisganig bécsi tudós javaslata fiatal mérnökök „földmérési művészetben” képzéséről, elgondolkodtatta Mária Teréziát, mert az új, és hatékony trigonometriai műveletek megtanítását helyezte kilátásba. Gróf Lacy-hez, a Haditanács elnökéhez ez ügyben intézett bizalmas értesítése rámutat, hogy a földmérésügy ekkor a katonai hatóságokhoz tartozott. A Haditanács d' Avrauge főhadnagynak, a Mérnökiskola intézőjének a feladatává tette, az iskola „legjobb személyeit kiválogatni, akik majd az elméleti geometriát és trigonometriát szorgalmasan gyakorolják.” P. Lisganig pedig néhány hét alatt kiképzti őket az asztronómiai tudnivalókra, hogy a civil munkára azonnal alkalmasak legyenek. Mivel az uralkodó gyors eredményt várt, fölszólította a Haditanácsot, mérlegelje, hogy „nincs-e csak néhány, már alkalmazott, s itt – mármint a Haditanács saját munkatársai között (M.L.) – amúgyis megtalálható mérnök, akik az oktatásban mutatkozó lemaradás pótlására egyúttal utasíthatók lennének” (20).

A kolonisták telekre ültetését tehát egészen másképpen képzelték el, mint ahogy azt Magyarországon 1767-ben elrendelték. Mérnöki földmérésen alapuló, a

megélhetést biztosító nagyságú és fölszereltségű parasztbirtokok kialakítása, illetve az ehhez tervezett falvak „gyarmatos” lakóházai voltak hivatottak az új termelő osztályt a maguk és állam ellátására képessé tenni.

Az etnográfiai sokszínűség párosulva a merkantilista államszemlélettel a Bánságnak egyedülálló helyet biztosított a 18. századi Magyarországon. A többnyelvűséget és a pionír létet (a teljesítményelvet) természetes adottságként kezelő társadalom máig ható regionális normákat alkotott meg.

Jegyzetek

1. Kriegsarchiv (Wien), Feldakten zum Türkenkrieg (1716-1718), Instruction Eugens für den General der Cavallerie Grafen Mercy von 1. november 1716. Druck: Feldzüge XVI. Supplement Nr. 166.
2. Pesty Frigyes: A temesi bánság nevének jogosulatlansága. Pest 1868. 5.
3. Kriegsarchiv (Wien), Feldakten zum Türkenkrieg (1716-1718), Vortrag Eugens, 18. Oktober, 1716.
4. Handwörterbuch des Auslandsdeutschtums. Breslau, 1933. Herausgegeben von dr. Carl Peterson, dr. P.H. Ruth, dr. Hans Schwalm, 220.
5. Hofkammer- Archiv, Protocolle der Geheimen Finanzkonferenz, Protocolle 1. 73.
6. Kriegsarchiv (Wien), Instruktion Eugens für den General Mercy, Feldlager von Temeswar, 1. November 1716.
7. Hofkammerrchiv, Hoffinanz Ungarn, rote Nummer 494. Fol. 262.
8. Hofkammerarchiv, Geheime Finanzkonferenz, Protocolle 1. 273.
9. Hofkammerarchiv, Geheime Finanzkammer, Procolle 1. 73.
10. Schreyer Victor: Nagyszentmiklós traditionalis monografiája. Nagyszentmiklós, 1912. 55-56.
11. Hermann Antal: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. In: Történelmi és régészeti értesítő. 1901. II. 57-59.
12. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Staatsrat Protocolle (Str. Prot.) 3425/1770 Schreiben an Grafen Breuner. In: Állam-Szent Unió-Skizma. Válogatott dokumentumok. Összeállította: Kovács Kálmán. Szeged, 2002. 41.
13. HHStA Str. Prot. 3684/1770 Vortrag der Illyrischen Deputation 11. Oktober. In: Kovács Kálmán, Dokumentumok, 2002. 42.
14. HHStA Str. Prot. 213. /1771. Vortrag des Grafen Hatzfeld 11. Januar. In: Kovács Kálmán, Dokumentumok, 2002. 44.
15. HHStA Str. Prot. 2372/1771 Vortrag der Obersten Justizstelle 2. Juli
16. HHStA Str. Prot. 1771/ 2749 Vortrag der Obersten Justizstelle 6. August
17. HHStA Str. Prot. 1052/1765 Vortrag der Hofkammer 16. April. In: Kovács Kálmán, Dokumentumok, 2002. 24.
18. HHStA Str. Prot. 4107/ 1771 Vortrag der Hofkammer in Banaticis 27. November
19. HHStA Str. Prot. 1771/ 2906. Vortrag der Hofkammer in Banaticis 10. August
20. HHStA Str. Prot. 1771/ 2766 Vortrag der Hofkammer in Banaticis 31. Juli.